

ΙΩΣΗΠΟΣ ΜΟΙΣΙΟΔΑΞ: ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

1. 'Ο 'Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ἀναλύοντας τὴν ἔννοια τῆς «ὕγιους φιλοσοφίας»¹, θεωρεῖ ὡς δεύτερο τομέα της, μετὰ τὴν 'Ηθική, τὴ Μεταφυσική. Τὴν ὁρίζει ὅμως ἀκολουθώντας τὴ γνωστὴ ἀριστοτελικὴ παράδοση, ἃν καὶ τόνιζε ὅτι ὁ ἀριστοτελισμὸς εἶναι «ἐχθρὸς ἄσπονδος αἰὲ τῆς ὕγιους φιλοσοφίας»²; Μήπως συμμερίζεται τὴ θέση τοῦ Christian Wolff γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς Μεταφυσικῆς ἢ τῇ νεώτερη προσέγγισή της ποὺ καθιέρωσε ὁ γαλλικὸς Διαφωτισμὸς; Οἱ μελετητὲς³ τῆς «'Απολογίας» ἔχουν ἀρκεσθεῖ μᾶλλον σὲ μιὰ ἀπλὴ ἐπισήμανση τοῦ νέου πνεύματος ποὺ διαποτίζει αὐτὸ τὸ ἔργο, χωρὶς νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ καίρια φιλοσοφικὰ προβλήματα ποὺ συζητᾶ σὲ πολλὰς σελίδες τοῦ ὁ Μοισιόδαξ. 'Η ἐργασία μου αὐτὴ ἀποβλέπει στὴ διερεύνηση τοῦ ὅρου «Μεταφυσική», ὅπως τὴν ἐκθέτει ἡ «'Απολογία», καὶ στὸν προσδιορισμὸ τῶν φιλοσοφικῶν της πηγῶν.

2. 'Η 'Ηθική, ἡ Μεταφυσική, ἡ Φυσική, τὰ Μαθηματικὰ καὶ ἡ Λογικοκριτικὴ ἀποτελοῦν τὰ ἰδιαίτερα μέρη τῆς «ὕγιους φιλοσοφίας». "Ἦδη ἀπὸ τὴν ὀριοθέτηση αὐτῇ ἡ Μεταφυσικὴ διακρίνεται ἀπὸ τὴ «Λογικοκριτική», δηλαδὴ τὴ Γνωσιοθεωρία ποὺ συνεξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου καὶ θέματα τῆς παραδοσιακῆς Λογικῆς. 'Επομένως τὸ ἀντικείμενό της δὲν ἔχει καμιά σχέ-

1. 'Απολογία (1780, ἐκδ. Α. 'Αγγέλου, 'Αθήνα 1976), σ. 97κκ.

2. 'Απολογία, σ. 17.

3. Κ. Θ. Δημαράς, 'Ο 'Ελληνικὸς Διαφωτισμὸς (1964) στὸ: *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς* ('Αθήνα 1980), σ. 10 κκ., Α. Camariano - Cioran, *Un directeur éclairé à l'Académie de Jassy il y a deux siècles: Josip Mesiodax, «Balkan Studies»*, τ. 7 (1966), σ. 297 κκ., G.P. Henderson, 'Η ἀναβίωση τοῦ ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ, 1620-1830 (1970, μετφρ. Φ.Κ. Βώρου, 'Αθήνα 1977), σ. 127 κκ., Χ. Τζώγας, 'Ο ἱεροδιάκονος 'Ιώσηπος Μοισιόδαξ, «*Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Θεολογ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης*», τ. 19 (1974), σ. 35 κκ., Α. 'Αγγέλου, Εἰσαγωγή, ἔ.π., σ. ιγ', Κ. Kinini, *Le Discours à Nicoclès par Misiodax, «'Ελληνικά»*, τ. 29 (1476), σ. 61 κκ., Δημαράς, Εἰδήσεις γιὰ τὸν Μοισιόδαχα ἀπὸ τὰ ὕστερά του χρόνια, «'Ο 'Ερανιστής» τ. ΙΗ' (1980) σ. 143 κκ. 'Εξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ ἐργασία τοῦ Π. Κονδύλη, 'Ο ἐλληνικὸς Διαφωτισμὸς καὶ ἡ ἔννοια τῆς Μεταφυσικῆς, «*Φιλοσοφία*», τ. 10-11 (1980-81), σ. 422 κκ., μόνον ποὺ ἀντιμετωπίζει τὶς μεταφυσικὲς ἀπόψεις τοῦ Μοισιόδαχα πολὺ σύντομα καὶ δὲν μὲ βρῖσκει σύμφωνο ἢ ἐρμηνεῖα τους.

ση με τη «bonne métaphysique»¹ που άπασχόλησε όσους «έκαμαν μίαν μακράν και όρθην σπουδην του άνθρωπίνου νοός»², όσους δηλαδή έγκατέλειψαν τις άκαρπες όντολογικές διενέξεις για να έρευνήσουν την άρχή και τα όρια της ανθρώπινης γνώσης. 'Ο Bacon³ και κυρίως ό Locke⁴ βρίσκονται στην άφετηρία αυτής της διαδικασίας που μετασχημάτισε τη θεωρία του όντος σε «Physique expérimentale de l' ame», όπως σημειώνει για την προσφορά του συγγραφέα του «Δοκιμίου» ό D' Alembert⁵. Βέβαια ή «ύγιής φιλοσοφία», με πρακτικό στόχο να «συστήση την άληθινήν εύδαιμονίαν, την όποιαν ό άνθρωπος, ως άνθρωπος, δύναται να απολαύση επί της γής»⁶, προϋποθέτει τη μετατροπή της «medicina mentis» (όπως την τοποθέτησε στο κέντρο της Γνωσιοθεωρίας ό Bacon και ό Locke)⁷ σε κοινωνική «παθολογία» της γνωστικής ικανότητας του ανθρώπου, έφόσον ή «πρόληψη»⁸ συνιστά τη ρίζα του «ήθικοϋ [δηλ. του κοινωνικοϋ] κακοϋ»⁹ που περιορίζει «την δύναμιν του όρθοϋ λόγου»¹⁰ και έκμηδενίζει την εύρωστία του.

Στόν καθορισμό του περιεχομένου της «ύγιους φιλοσοφίας»¹¹ ό Μοισιόδαξ,

1. *Condillac*, *Essai sur l' origine des connaissances humaines* (1746, έκδ. J. Derida, Paris 1973), σ. 99, του ίδιου, *Cours d' études pour l' instruction du prince de Parme*, 1775: *Histoire moderne, Oeuvres philosophiques*, έκδ. G. LeRoy, τ. 2 (Paris 1948), σ. 53. Πρβλ. *Κονδιλιάκ*, 'Η Λογική (1780, μτφρ. Δ.Δ. Φιλιππίδη, Βιέννη 1804), σ. ια'.

2. *Φιλιππίδης*, ό.π., σ. ια'.

3. Βλ. την έργασία του J. M. O. Whealten, Bacon's Redefinition of Metaphysics, «*The Personalist*», τ. XLII (1961), σ. 487 κκ.

4. Essay of Human Understanding (1690), *The Works*, τ. 1 (London 1823), σ. 6κκ. 'Ο Μοισιόδαξ ('Απολογία, σ. 108) μιá φορά - και μάλιστα άρνητικά - μνημονεύει το Locke.

5. Discours Preliminaire, *Encyclopédie*, τ. 1 (1751), σ. XXVIJ.

6. 'Απολογία, σ. 96.

7. Βλ. γι' αυτό το θέμα Π.Χ. Νούτσου, Εύγένιος Βούλγαρης και Francis Bacon. Τά νοσοποια αίτια της δυνάμεως του Γνωστικοϋ και τα κείδωλα του νοϋ», «*Ηπειρωτικά Χρονικά*», τ. 22 (1980), σ. 153 κκ. [τώρα στο βιβλίο μου: *Νεοελληνική φιλοσοφία*, 'Αθήνα 1981, σ. 39 κκ.].

8. Βλ. 'Απολογία, σ. 94 και τη μελέτη του L. G. Crocker, The Problem of Truth and Falsehood in the Age of Enlightenment, «*Journal of the History of Ideas*» τ. 14 (1958), σ. 575 κκ.

9. P.-H. Th. d' *Holbach*, *Système social* (1773, Hildesheim 1969), τ. 1, σ. 120 κκ.

10. 'Αδ. Κοραΐς, Προλεγ. στόν Βεκκαρία (1802), «*Απαντα*», έκδ. Γ. Βαλέτα, τ. Α' ('Αθήνα 1964), σ. 98.

11. Για τη γαλλική έκφραση «la saine philosophie» βλ. Νούτσου, *Νεοελληνική Φιλοσοφία*, ό.π., σ. 15, 16, 58, 64. 'Ηδη ό Εϋν. Βούλγαρης, *Λογική* (Λειψία 1766), σ. 76 τη μεταφέρει ως «ύγιαίνουσα φιλοσοφία». Πρβλ. Δ. Καταρτζη, 'Εγκώμιο του φιλοσόφου ... (1785 / 86) και Γνωθί σαυτόν (1787), *Τά Εύρισκόμενα* (έκδ. Κ. Θ. Δημαρά, 'Αθήνα 1970) σ. 72, 127 και 366 («ύγιεινή φιλοσοφία») και Χριστοδούλου, *Περί Φιλοσόφου...* (Βιέννη 1786), σ. 40, 61, 66.

ὁ ρασοφόρος διευθυντὴς τοῦ ἐπίσημου ἑλληνικοῦ σχολείου στὸ Ἰάσι, φαίνεται νὰ τηρεῖ μιὰ συμβιβαστικὴ τάση: ἐνῶ καταφέρεται ἐναντίον τῆς αἰσχροῦς τυραννίδος τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ¹, ὅπως αὐτὴ παγιώθηκε ἀπὸ τοὺς Σχολαστικούς μετὰ τὴν προβολὴ τῶν λογικῶν ἔργων τοῦ Σταγίριτη ἢ ὅπως συνέχισαν τὸ «νεοαριστοτελισμό»² οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ κορυδαλισμοῦ στὴν ἐκπαίδευση, ὅμως δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ ὀρίσει τὴ Μεταφυσικὴ μετὰ τὸν τρόπο τῶν «νεωτέρων». Καταδικάζει τὴ σχολαστικὴ «ἐρεσχελίαν»³ καὶ τὸ «διαλεκτομαχεῖν»⁴ καὶ ὑπερασπίζει τὰ Μαθηματικὰ σὲ βάρος τῆς Λογικῆς⁵, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπορρίπτει τὴν παραδοσιακὴ θεματογραφία τῆς Μεταφυσικῆς καὶ ν' ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ τῆς. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια συνδιαλλαγῆς τῶν «Anciens» μετὰ τοὺς «Modernes» εἶναι ἐμφανὴς κιόλας ἀπὸ τὸν πρόλογο ποὺ ἔγραψε ὁ Μοισιόδαξ στὴ μετὰφραση τῆς «Ἠθικῆς» τοῦ Muratori. Ἐκεῖ διέκρινε δύο ἐλαττώματα στοὺς συγχρόνους του: κυριεύονται «κατὰ κράτος ἀπὸ τὴν Ὑπόληψιν καὶ ἀπὸ τὴν Ἀμέλειαν τῆς Ἀρχαιότητος» μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ γεννηθεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ «ἐνα ἄσπονδον μῖσος ἐναντίον πάντων τῶν Νεωτέρων» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ τοὺς ἀπογυμνώσει «σχεδὸν ἀπὸ ὅλας τὰς κεφαλαιωδεστέρας εἰδήσεις τῶν Παλαιῶν»⁶.

Στὸ βάθος τὸ ἴδιο συμβιβαστικὸ πνεῦμα διέπει καὶ τὴν «Ἀπολογία». Ὁ συγγραφέας τῆς ἐκτοξεύει μόνον ὀρισμένα φραστικὰ βέλη ἐναντίον τῆς Μεταφυσικῆς⁷, ὅταν μάλιστα ὑπογραμμίζει πὼς ἡ «ὕγιης φιλοσοφία» πρέπει νὰ θεωρεῖται «ἐν τῶν πρώτων συστατικῶν τοῦ παρόντος βίου»⁸. Ἀλλὰ, ὅταν στὰ πλαίσια τῆς «νεωτερικῆς»⁹ φιλοσοφίας πραγματεύεται τὴ Μεταφυσικὴ, συμπεριζέται τίς ἀπόψεις τοῦ Christian Wolff (σὲ τρία σημεῖα ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ στὸν «περιαδόμενον Οὐόλφιον»¹⁰) καὶ ὅχι τὴ γαλλικὴ τῆς ἐκδοχῆς ποὺ θὰ ταίριαζε περισσότερο στὸν ἐπιστημονικὸ προσανατολισμὸ τῆς σκέψης του.

1. Ἀπολογία, σ. 24.

2. Γιὰ τὴν προβληματικὴ αὐτοῦ τοῦ ὅρου βλ. τίς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ Α. Μπενάκη («Ἑλληνικά», τ. 23, 1970, σ. 399 κκ.) γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Cl. Tsourkas, Les débuts de l'enseignement philosophique et la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1570-1646) (Thessaloniki 1967).

3. Ἀπολογία, σ. 153. Πρβλ. Καταρτζῆ, Ἐγκώμιο τοῦ φιλοσόφου, σ. 73.

4. Ἀπολογία, σ. 29.

5. Ἀπολογία, σ. 13 κκ. Πρβλ. καὶ τίς παρατηρήσεις τοῦ Π. Κονδύλη, Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας στὴ σκέψη τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, Δίπτυχα, τ. Β' (1980), σ. 235.

6. L. Muratori, Ἠθικὴ Φιλοσοφία (1735, μτφρ. Ἰ. Μοισιόδαχα, Βενετία 1761), τ. Α', σ. ιστ' - ιζ'.

7. Ἀπολογία, σ. 26, 27, 30, 31.

8. Ἀπολογία, σ. 116.

9. Ἀπολογία, σ. 141, 142.

10. Ἀπολογία, σ. 15, 26, 137.

Τὸ ἐξάτομο «*Metaphysicae opus*» τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου ἦταν κιόλας γνωστὸ στὸ δάσκαλο τοῦ Μοισιόδαξα, τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη¹, καὶ λίγες δεκαετίες νωρίτερα Ἑπτανήσιοι λόγιοι² εἶχαν ἀναλάβει τὴν υπεράσπιση ἢ τὴ διάδοση τῶν θέσεών του.

2.1. Ὁ Μοισιόδαξ, προσδιορίζοντας τὸ «δεύτερον ἐπίπεδον» τῆς φιλοσοφίας, παρατηρεῖ πὼς ἡ Μεταφυσικὴ ἀποτελεῖ «πλατεῖα ἐπιστήμη» ποὺ δὲν «θέλει νὰ γνωρίσῃ ὅρια»³, ἐφόσον ἐκδηλώνει τὴν πρόθεση νὰ ἐρευνήσῃ ὅσα ὑπάρχουν καὶ ὅσα μποροῦν νὰ ὑπάρξουν. Προσθέτει ὅτι οἱ φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος καὶ οἱ Σχολαστικοί, ποὺ ἡ μεθοδολογία τους - ἔστω καὶ ἰσχνά - ἐπιβιώνει καὶ στὶς μέρες του, τὴν ἀποκαλοῦν «Φιλοσοφίαν γενικὴν, ἐπιστήμην ἐπιστημῶν, τέχνην τεχνῶν»⁴, τονίζοντας πὼς οἱ «πομπῶδεις καὶ μεγαλοπρεπεῖς» αὐτοὶ τίτλοι δὲν εἶναι γενικὰ ἀποδεκτοί. Ὁ ἴδιος ἀπλῶς κατονομάζει τὰ μέρη τῆς: Ὀντολογία, Κοσμολογία, Πνευματολογία καὶ Θεολογία. Ἡ προσέγγιση αὐτὴ τῆς Μεταφυσικῆς παραπέμπει κατευθεῖαν στὸ «*Metaphysicae opus*» τοῦ Wolff⁶ ποὺ περιεῖχε τὴν «*Ontologia*», τὴν «*Cosmologia generalis*», τὴν «*Psychologia empirica*» καὶ τὴν «*Psychologia rationalis*» καὶ τέλος τὴ διέτομη «*Theologis naturalis*». Μάλιστα ἡ ἀρχικὴ διαπίστωση («ὅσα ὑπάρχουσιν, ὅσα δύνανται νὰ ὑπάρξωσι») ἀπηχεῖ τὴ θέση τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου γιὰ τὰ «*res possibilia*»⁷ ὡς ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας καθὼς καὶ ὁ εἰσαγωγικὸς ὀρισμὸς («διδάσκει αὐτῷ ἐν τρόπῳ γενικῷ, ὅπερ ἐστίν, ἀφαιροῦσα τὸν νοῦν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κατὰ μέρος πραγμάτων, τὰς ιδιότητας τοῦ ὄντος, τοῦ κόσμου, τῆς

1. Βλ. τὴ μαρτυρία τοῦ Κ. Μ. Κούμα, Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, τ. IB' (Βιέννη 1832), σ. 560. Πρβλ. τοῦ Ἰδίου, Σύνταγμα φιλοσοφίας, τ. Α' (Βιέννη 1818), σ. θ' καὶ 25. Γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν βολφιανῶν μεταφυσικῶν ἀπόψεων ἀπὸ τὸ Βούλγαρη βλ. Α. Camariano - Cioran, *Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs* (Thessaloniki 1974), σ. 217 κκ.

2. Ὁ Δαμ. Παρασκευᾶς ἔγραψε τὴ «*Defensio philosophiae Wolffianae*» (1729)· βλ. Ε.Π. Παπανούτσου, Νεοελληνικὴ φιλοσοφία, τ.Α. (Ἀθήνα 1959), σ. 22. Ὁ Ἀντ. Μοσχόπουλος (+ 1788) συνέθεσε «Ἐπιτομὴ Μεταφυσικῆς εἰς μέρη τέσσερα». Εἰδικὰ γιὰ τὸ Μοσχόπουλο βλ. τὴ διδ. διατριβὴ τῆς Βασ. Μπόμπου-Σταμάτη, Ὁ Βικέντιος Δαμοδός. Βιογραφία - Ἐργογραφία. 1700 - 1752 (Ἀθήνα 1982), σ. 51 / 52. Φυσικὰ τὰ χειρόγραφα τοῦ Δαμοδοῦ: Μεταφυσικὴ ἦτο πρώτη φιλοσοφία καὶ φυσικὴ θεολογία καὶ Σύνταγματίον Μεταφυσικῆς (ποὺ πραγματεύονται κυρίως θέματα «Ὀντολογίας» καὶ «Πνευματολογίας») θὰ πρέπει νὰ μελετηθοῦν μὲ στόχο τὴν ἐπισήμανση ἐνδεχόμενων βολφιανῶν ἐπιδράσεων, ἁμεσων ἢ ἔμμεσων (π.χ. τοῦ Α. Genovesi, *Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς*, 1743).

3. Ἀπολογία, σ. 100 / 101.

4. Ἀπολογία, σ. 101.

5. Ἀπολογία, σ. 101.

6. Στὶς παραπομπές ποὺ ἀκολουθοῦν χρησιμοποιοῦ τὴν ἔκδοση: Chr. Wolff, *Gesammelte Werke*, ἐκδ. J. École κ.κ., II. Abteilung: Lateinische Schriften (Hildesheim - New York).

7. Γιὰ τὸν ὀρισμὸ αὐτὸ βλ. H. Lüthje, Chr. Wolffs Philosophiebegriff, «*Kantstudien*», τ. 30 (1925), σ. 39κκ.

ψυχῆς, τοῦ θεοῦ αὐτοῦ»¹) συμφωνεῖ ἀκριβῶς μὲ τὴν ἀντίστοιχη προβληματική πού ἀντιμετώπισε ὁ πρῶτος τῶν «Μεταφυσικογράφων»² τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας.

2.1.1. Ἡ Ὄντολογία ἀσχολεῖται μὲ τὸ «ὄν καθόλου» («*Ontologia est scientia entis in genere*»³) πού ὀφείλει τὴν ὑπαρξή του στὴν «ἀνάγκη» ἢ στὸ «ἐνδεχόμενον» («*De Necessario et Contingente*»)⁴. Ἐπίσης ἐρευνᾷ ἂν τὸ ὄν ἀποτελεῖ «οὐσία» ἢ «ὑπόστασιν» («*De essentia et existentia entis*»⁵) καὶ ἀκόμη ἂν «ταυτίζηται, ἂν διακρίνηται, ἂν ἀναφέρηται» («*De identitate*», «*De Diversitate*», «*Quanto ens unum referatur ad alterum*»)⁶. Τὴν προβληματίζει ἂν τὸ ὄν εἶναι ἄπειρο («*De Ente Infinito*»)⁷, τέλειο καὶ ὠραῖο («*De Ordine, Veritate et Perfectione*»)⁸ καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴ φύση τῆς κίνησης («*De motu*»)⁹, τῆς «ἡρεμίας» («*De Quietate*»)¹⁰, τῆς «διαμονῆς» («*Situs*»)¹¹, τῆς δύνამης («*Vis*»)¹², τῆς ἐνέργειας («*Action*»)¹³, τῆς αἰτίας («*causa*»)¹⁴ καὶ τῆς ἀλήθειας («*Veritas*»)¹⁵.

2.1.2. Ἡ Κοσμολογία ἐξετάζει τι εἶναι ὁ «παρὼν κόσμος» («*Cosmologia generalis est scientia mundi*»)¹⁶, ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν ἄλλοι κόσμοι («*Alii mundi possibles sunt*»)¹⁷ καὶ ἂν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὁ «παρὼν κόσμος» ὁ «τελειότερος, ὁ πληρέστερος, ὁ ὠραιότερος ἀπὸ ὧσων ἦσαν δυνατοὶ νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ὑπόστασιν» (οἱ ἀπόψεις αὐτῆς τοῦ Leibniz ἀνανεώνονται

1. Ἀπολογία, σ. 85.

2. Κ. Μ. Κούμας, Σύνταγμα φιλοσοφίας, τ. Γ' (Βιέννη 1819), σ. 4 / 5.

3. *Philosophia prima sive Ontologia* (1728), *Ges. Werke*, τ. 3 (1977), § 1 (σ. 1). Ὁ ὅρος «*ontologia*», πού χρησιμοποιοῦνταν γιὰ πρώτη φορὰ μᾶλλον ἀπὸ τὸν Goglenius (*Lexicon*, Hildesheim 1964: 1613, σ. 16), καθιερώθηκε ἀπὸ τὸ Wolff. Ὁ Leibniz εἶχε ὀρίσει τὴ Μεταφυσικὴ ὡς «*la science de l' Etre en general*» *Nouveaux Essais* (1704), *Die philosophischen Schriften*, ἔκδ. C. I. Gerhardt, τ. V (Berlin 1880), σ. 412.

4. *Ontologia*, § 273 κκ. (σ. 223 κκ.).

5. *Ontologia*, § 79 κκ. (σ. 62 κκ.).

6. *Ontologia*, § 181, 183, 855 (σ. 148, 149, 635).

7. *Ontologia*, § 769 κκ. (σ. 597 κκ.).

8. *Ontologia*, § 472 κκ. (σ. 330 κκ.). Πρβλ. Α. Genovesi (*Γενουνησίου*), Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς (1743, μτφρ. Εὐγ. Βούλγαρη, Βιέννη 1806), σ. 20: «Περὶ Τελειότητος, Ἀληθείας, Ἀγαθότητος».

9. *Ontologia*, § 642 κκ. (σ. 493 κκ.).

10. *Ontologia*, § 642 (σ. 493).

11. *Ontologia*, § 603 (σ. 463).

12. *Ontologia*, § 722 (σ. 542).

13. *Ontologia*, § 713 (σ. 536).

14. *Ontologia*, § 652 (σ. 652).

15. *Ontologia*, § 495 (σ. 383).

16. *Cosmologia generalis* (1731), *Ges. Werke*, τ. 4 (1964), § 1 (σ. 1).

17. *Cosmologia*, § 101 (σ. 92).

ἀπὸ τὸ Wolff, ὅταν συζητᾷ πότε «Mundus perfectior est»¹). Ἀνασχευάζει τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν αἰδιότητα τῆς ὕλης, ἐρευνᾷ ποιὰ εἶναι ἡ «τακτικὴ ἀρμονία τῶν μερῶν» τοῦ κόσμου («De Perfectione Mundin»²), ἡ «οἰκονομία τῆς κινήσεως» καὶ οἱ φυσικοὶ νόμοι («De legibus motus»³).

2.1.3. Ἡ Πνευματολογία ἀσχολεῖται μὲ προβλήματα ποῦ θέτει ὁ Wolff στὴν «Psychologia empirica» καὶ κυρίως στὴν «Psychologia rationalis». Ἔτσι ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ψυχὴ («De anima humana»⁴), τὴν ἔννοια («notio»⁵), τὴν «πρόσληψιν» («perception»⁶), τὴν κρίση («judicium»⁷), τὴν ἀυλότητα καὶ τὴν ἀθανασία τοῦ νοῦ («De spiritualitate animae», «De animae immortalitatae»⁸) καθὼς καὶ τὶς σχέσεις ψυχῆς καὶ σώματος («De commercio inter mentem et corpus»⁹). Ἐπίσης, ἔστω καὶ ἐριστικὰ, ἀγωνίζεται νὰ καταδείξει τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, χωρὶς νὰ ἀποσιωπᾷ καὶ τὴν «ὕπόθεση» τῆς «προδιατεταγμένης ἀρμονίας» («De Harmonia praestabilita»)¹⁰.

2.1.4. Ἡ Θεολογίαπραγματεύεται τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὶς ιδιότητες τοῦ θεοῦ («De Existentia Dei et Attributis independentibus»¹¹), τὸ μεταφυσικόν, φυσικὸ καὶ ἠθικὸ κακὸ («Malum Metaphysicum, Physicum, Morale»¹²), τὴν Πρόνοια («De Providentia»¹³) καὶ «τὸν φυσικὸν νόμον» στὸν κόσμον («De Jure Dei in Creaturas»¹⁴) καθὼς καὶ τὴ συμβολὴ τῆς ἰδίας τῆς

1. Cosmologia, § 549 (σ. 429 κκ.). Πρβλ. *Leibniz*, *Monadologie* (1714), *Die philosophischen Schriften*, τ. VI (Berlin 1898), σ. 608. Γενικότερα γιὰ τὴ σχέση τῶν δύο Γερμανῶν φιλοσόφων βλ. C. A. Corr, Christian Wolff and Leibniz, «*Journal of the History of Ideas*», τ. 36 (1975), σ. 241 κκ.

2. Cosmologia, § 535 κκ. (σ. 418 κκ.).

3. Cosmologia, § 502 κκ. (σ. 228 κκ.).

4. Psychologia rationalis (1734), *Ges. Werke*, τ. 6 (1972), § 10 κκ. (σ. 9 κκ.). βλ. καὶ τὴν εἰδικὴ ἐργασία τοῦ R. J. Blackwell, Chr. Wolff's Doctrine of the Soul, «*Journal of the History of Ideas*», τ. 22 (1961), σ. 339 κκ.

5. Psychologia empirica (1732), *Ges. Werke*, τ. 6 (1968), § 49 κκ. (σ. 31 κκ.).

6. Psychologia emp., § 24 κκ. (σ. 17 κκ.). Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὅρου «πρόσληψις» βλ. *Εὔγ. Βούλγαρη*, ὁ.π., σ. 148, 165.

7. Psychologia emp., § 347 κκ. (σ. 254 κκ.), Psychologia rationalis, §. 402 κκ. (σ. 319 κκ.).

8. Psychologia rationalis, § 643 κκ. (σ. 588 κκ.), § 697 κκ. (σ. 621 κκ.).

9. Psychologia empirica, § 947 κκ. (σ. 711 κκ.), Psychologia rationalis, § 530 κκ. (σ. 451 κκ.)· πρβλ. *Genovesi* ὁ.π., σ. 138 κκ.

10. Psychologia rationalis, § 612 κκ. (σ. 542 κκ.). Πρβλ. *Leibniz*, *Monadologie*, ὁ.π., σ. 620 καὶ Théodizée (1710), *Die philos. Schriften* τ. VI, σ. 168, 316.

11. Theologia naturalis, pars I, 1 (1736/37), *Ges. Werke*, τ. 7 (1978), § 24 κκ. (σ. 25 κκ.).

12. Theologia naturalis, pars I. 1, § 372 κκ. (σ. 351 κκ.). Πρβλ. *Leibniz*, Théodizée, ὁ.π., σ. 443, 242.

13. Theologia naturalis, pars 1.2, § 754 κκ. (σ. 727 κκ.).

14. Theologia naturalis, pars I. 2, § 950 κκ. (σ. 929 κκ.).

Φυσικῆς θεολογίας στὴν κατάκτηση τῆς ἀνθρώπινης εὐτυχίας¹.

3. Αὐτὴ ἡ παράλληλη παράθεση τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ λατινικοῦ κειμένου ἔδειξε, νομίζω, πῶς οἱ ἀπόψεις ποὺ ὑποστηρίζει ὁ Μοισιόδαξ γιὰ τὴ Μεταφυσικὴ ἔχουν βολφιανὴ καταγωγή. Ὁ συγγραφέας τῆς «Ἀπολογίας» - κάτοχος τῆς λατινικῆς, ἰταλικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσας - μπορούσε νὰ γνωρίζει εἴτε ἀπὸ τὸ λατινικὸ πρωτότυπο εἴτε ἀπὸ συμπιλήματα τὶς θέσεις τοῦ Wolff, γιὰ τὸν ὁποῖο μᾶλλον ἄκουσε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ δάσκαλό του Εὐγένιο. Βέβαια ὑπάρχουν ὀρισμένα σημεῖα ποὺ μαρτυροῦν κάποια νεώτερη ἐπεξεργασία ἢ τροποποίηση, ὅπως εἶναι ἡ υἱοθέτηση τοῦ ὅρου «Πνευματολογία»², ἡ ἀναφορὰ στοὺς «μηχανικοὺς νόμους»³ καὶ ἡ παρὰκαμψη τῶν θαυμάτων⁴ στὴν ἐκθεση τοῦ περιεχομένου τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. Ἰσως πρόκειται γιὰ διεργασίες ἀφομοίωσης τῶν ἰδεῶν τοῦ Wolff ἀπὸ τὴ γαλλικὴ φιλοσοφία καὶ εἰδικότερα ἀπὸ τὴν «Ἐγκυκλοπαίδεια» ποὺ τὸν χαρακτηρίζει «grand homme»⁵, παρουσιάζοντας συχνὰ τὶς θεωρήσεις του. Τὸ πολὺτομο αὐτὸ ἔργο τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ ἔχει ὑπόψη του ὁ Καταρτζῆς⁶, ὅταν προσδιορίζει τὸ περιεχόμενο τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὁ Χριστόδουλος⁷, ὅταν - μεταφράζοντας λήμματα του γιὰ νὰ συνθέσει τὸ «Περὶ φιλοσόφου» - μνημονεύει τὸν «Οὐόλφιον» καὶ τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ Μεταφυσικὴ. Μὲ τὸν ἄμεσο τρόπο γνωριμίας μεταφέρει αὐτὲς τὶς θέσεις ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὑπογραμμίζοντας πῶς ὁ Γερμανὸς

1. Theologia naturalis, § 706, 747 (σ. 672, 716). Γιὰ τὴ «felicitas vera» βλ. Psychologia empirica, § 636 (σ. 477).

2. Ὁ Wolff χρησιμοποίησε τὸν ὅρο «Pneumatica» (= «spiritum scientia»: Psychologia καὶ Theologia naturalis) Philosophia rationalis sive Logica (Francofurti-Lipsiae 1728), Disc. praelim., § 79. Ὁ Chr. A. Crusius, Entwurf der notwendigen Vernunftswahrheiten (Leipzig 1745), § 424 θεώρησε τὴν «Pneumatologia» ὡς «Geisteslehre». Ὁ Χριστόδουλος (δ.π., σ. 46), μεταφράζει τὴν «Pneumatologie» τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας» ὡς «μεταφυσικὴ ψυχολογία». Πρβλ. Encyclopédie, τ. 12, σ. 513, τ. 13, σ. 543, D' Alembert, Discours prélim., δ.π., σ. XVII, καὶ Genovese, δ.π., σ. 83 καὶ τὴ χειρόγραφη Πνευματολογία (Βιέννη 1794) τοῦ Ψαλίδα. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὅρου «Πνευματολογία» ἀπὸ τὸ Δαμαδὸ βλ. παραπάνω σ. 188 (σημ. 2).

3. Ἀπολογία, σ. 101. Γιὰ τὴ γαλλικὴ ὑποδοχὴ τῆς θεωρίας τοῦ Νεύτωνα βλ. P. Brunet, L' Introduction des théories de Newton en France au 18e siècle (Paris 1931). Πρβλ. Χριστόδουλου, δ.π., σ. 167 κκ., 155 κκ.

4. Τὶς βολφιανὲς θέσεις (Theologia naturalis, pars I.1, § 363. σ. 344) γιὰ τὰ «miracula» υἱοθετεῖ ὁ Ψαλίδας, Μεταφυσικὴ, §. 57-66.

5. T. 13, σ. 487. Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Wolff (καὶ τοῦ Leibniz) στὴ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰῶνα βλ. W. H. Barber, Leibniz in France (Oxford 1955), σ. 244 κκ. καὶ Y. Belaval, Leibniz. Aspects de l' homme et de l' oeuvre (Paris 1968), σ. 79 κκ.

6. Γνωθὶ σαυτὸν, δ.π., σ. 130 κκ., 140 κκ.

7. Ὁ.π., σ. 10. Βλ. ἀκόμη Π.Χ. Νούτσου, Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας καὶ Encyclopedie, «Ὁ Ἐρανιστὴς» τ. 17 (1981), σ. 13 κκ. [τώρα: Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία, σ. 53 κκ.]

φιλόσοφος τὴν «ἀπάλλαξε τῶν ἀκανθωδῶν ἐννοιῶν καὶ ὕθλων καὶ πλασμάτων»¹. Ἀναμφίβολα ὁ συγγραφέας τοῦ ἐξάτομου «*Metaphysicue opus*», παρ' ὅλες τὶς ὀφειλές του στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς σχολαστικούς ὑπομνηματιστές τῆς φιλοσοφίας του², ἐκφράζει τὸν ὀρθολογισμό τοῦ πρώιμου γερμανικοῦ Διαφωτισμοῦ³, χωρὶς φυσικά νὰ συμερίζεται τὴ διαδικασία μετατροπῆς τῆς Μεταφυσικῆς σὲ Γνωσιοθεωρία - Ἐπιστημολογία, ὅπως μάλιστα τὴν ὁλοκλήρωσαν οἱ σύγχρονοι τοῦ Μοισιόδαχα Γάλλοι καὶ Ἱταλοὶ φιλόσοφοι. Πάντως ἡ τυπολογία τῶν θεμάτων τῆς Μεταφυσικῆς, ποὺ πρότεινε ὁ «μεγαλύτερος ἀπ' ὅλους τοὺς δογματικούς φιλοσόφους»⁴, υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴ μετριοπαθὴ μερίδα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας, στὸ πρῶτο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ στὰ γενικότερα πλαίσια διάδοσης τῆς «*Philosophia Leibnitio - Wolffiana*»⁵. Στὸν τόπο μας δὲν ἐξοβελίστηκε, ἀν' ἐξαιρέσουμε τὸ Βούλγαρη⁶ καὶ μερικὰ τὸ Βενιαμὶν Λέσβιο⁷, ἀπὸ τὶς συναφεῖς ἀναζητήσεις τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐφόσον ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν Ἀντ. Μοσχόπουλο⁸ ὡς τὸ Νεόφυτο Δούκα⁹.

1. Βλ. καὶ τὴν ἐργασία μου: «Ἐνα μαθηματάριο «Μεταφυσικῆς» τοῦ Ἀθ. Ψαλῖδα, «*Ὁ Ἐρανιστής*», τ. 18 (1982), (ὅπὸ ἐκτύπωση).

2. Βλ. *M. Campo*, Cristiano Wolff e il razionalismo precritico, τ. 1 (Milano 1939), σ. 124 κκ.

3. Βλ. *H. - M. Gerlach - S. Wollgast*, Christian Wolff - ein hervorragender deutscher Philosoph der Aufklärung, «*Deutsche Zeitschrift für Philosophie*», τ. 27 (1979), σ. 1239 κκ.

4. «Ὅπως ὀνομάζει τὸ Wolff ὁ *I. Kant*, Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, Πρόλ. στὴ Β' ἐκδοσὴ (1787) (μτφρ. Ἀν. Γιανναρᾶ, Ἀθήνα 1977), τ. Α', σ. 61.

5. Κατὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ *A.G. Baumgarten*, *Metaphysica* (Halae Magdeburgicae 1748), σ. 4.

6. Στὰ «Στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς ἐν τέσσαρσι βιβλίοις» (Ἐνετίησιν 1805) («ὀντολογία», «κοσμολογία», «ψυχολογία», «θεολογία»), ἀν καὶ συχνὰ παραπέμπει στὸ Wolff, ἀκολουθεῖ ἄλλη διάταξη στὴν ἐκθεσὴ τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων ὑποστηρίζοντας κυρίως τὶς ἀριστοτελικὲς θέσεις. Τὸ ἀντίθετο σημειώνει ὁ Κούμας (Σύνταγμα, τ. Β', σ. 44): «συντάξας τὴν περιώνυμον Λογικὴν του, κατὰ μὲν τὴν ὕλην Βολφιαστὶ, κατὰ δὲ τὸ εἶδος οὐχὶ τόσον ἀκολουθήσας τὴν μαθηματικὴν μέθοδον, ἀλλὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκθέσας τὰς ἰδέας μὲ τακτικὴν ἀκολουθίαν καὶ συνέχειαν». Γιά τὶς μτφρ. τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ *Genovesi* καὶ ἀντίστοιχα τοῦ *Baumeister* καθὼς καὶ γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν σχετικῶν βολφιανῶν ἀπόψεων ἀπὸ τὸ Βούλγαρη καὶ τὸν Ἰωάννη Φουρνάτο βλ. *Camariano - Cioran*, *Les Académies*, δ.π., σ. 219 κκ.

7. Στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς (Βιέννη 1820): βλ. καὶ τὴν ἀνακοίνωσή μου: Τὸ πρόβλημα τῆς αὐτογνωσίας στὰ «Στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς» τοῦ Βενιαμὶν (Συμπόσιο «Βενιαμὶν Λέσβιος», Μυτιλήνη, Μάης 1982).

8. Βλ. πῶς πάνω σ. 188 (σημ. 2).

9. Μεταφυσικὴ (Αἴγινα 1834): Ὀντολογία, Ψυχολογία, Κοσμολογία, Θεολογία.

JOSIP MESIODAX: DEFINITION ET DIVISION DE LA METAPHYSIQUE

Résumé

Dans cet article l'auteur analyse la métaphysique, telle qu' exposée dans l' «Apologie» (1780) de Josip Mesiodax, et met au jour quelques une de ses sources philosophiques. La métaphysique, en tant qu'il branche de la «philosophie saine», est sujet de critiques verbales. Elle n'a aucun rapport avec la «bonne métaphysique» (Condillac) qui a été constituée par la transformation de la «théorie de l' être» en «Physique expérimentale de l'âme» (D' Alembert). En dépit de son attaque violente contre aristotelisme scolaire, Mesiodax adopte les theses défendus dans les six volumes de «Metaphysicae opus» de Christian Wolff: Il conçoit l' Ontologie, la Cosmologie, la Pneumatologie et la Théologie naturelle comme domaines de la métaphysique. Faisant une analyse minutieuse des problèmes propres à de ses domaines il part des thèses wolffiennes, bien que dans son «Apologie» on constate l' influence de certaines élaborations wolffiennes par la philosophie française et plus spécifiquement par l' «Encyclopédie».

Université de Jannina

Panagiotis Noutsos